

Den svenska arkeologin och nazismen – en angelägen debatt? Några minnen av en seminariemedlem från 1930- och 40-talets Gustavianum

Studier i opinioner och stämningar under kritiska tillfällen i historien har ofta visat sig givande. Man kan peka på undersökningar gällande stämningläget i den svenska rikshalvan under 1808–1809 års krig, Sverige inför Krimkriget 1854–56, för att inte tala om de häftiga åsiktsbrytningarna under första världskriget 1914–1918. Det är inte lätt för sentida granskare att hitta rätt. Fattar man inte tidsandan så får man lätt vilse. Debatten går snett och den hamnar i ett lufttomt rum.

För några år sedan blev min fru (Maj Odelberg, f. Gullbring, 1918–2001, vid pensioneringen förste intendent vid SHM) och jag intervjuade av Bozena Werbart. Hon skulle studera genusfrågor i svensk arkeologisk forskning och undervisning. Samtalet rörde vår gemensamma tid vid professor Sune Lindqvists seminarium i Uppsala under andra hälften av 1930-talet. Vi berörde unga studenters syn på undervisning och fältarbete. Om politik och nazism talade vi inte alls.

Senare har jag följt den debatt som initierats av Werbart rörande tysk inspiration av nationalistiska och pronazistiska drag i vår arkeologi. Även Maja Hagerman har i TV-programmet »Germanerna» engagerat sig i debatten. Evert Baudou har stått för tillrättalägganden och mothugg. Jag vill nu mindre ta ställning i dispyten och i stället framlägga några vittnesbörd i egenskap av representant för den lilla kvarlevande skaran från den tiden vid Lindqvists seminarium.

Några uttalanden har dock överraskat mig. Ett gäller Holger Arbman's inställning sådan den framgår av Werbart's intervjuer. Några intervjuade sade att »... alla var ju tyskvänliga, men Arbman var ju kritisk mot nazismen efter kriget, men man var ju omedveten om det under kriget ...» »Vad betyder detta?», frågar Baudou. »Det måste innebära att Arbman var tyskvänlig under och före kriget. Eftersom »al-

la» var tyskvänliga, så är yttrandet också en självbekännelse. De en gång omedvetna uppgiftslämnarna var själva tyskvänliga.» »Vad är tyskvänlig?» frågar Baudou. »Var Arbman och meddelarna nazister, nazisympatisörer eller något annat? Får vi veta vilka uppgiftslämnarna är?» Något svar på sina frågor lär Baudou inte ha fått.

Man kan antaga att flertalet av Werbart's intervjuobjekt hörde hemma i Lund, där den »bruna» inställningen är rikligt dokumenterad. Det motsatta förhållandet rådde i det akademiska Uppsala. Den famösa »bollhuseden» 1939 hade föga med pro- eller antinazism att göra. Göteborgs och Stockholms nationer var, med något enstaka undantag, helt på den allierade sidan. Det lilla gäng som fanns på en annan studentnation, och som roade sig med att sjunga Horst Wessel-Lied och »Von Finnland bis zum Schwarzen Meer», togs föga på allvar.

Under gymnasieåren 1934–1935 kom jag i nära kontakt med den tyska nationalsocialismens yttringar. Jag deltog 1934 i ett tysk-svenskt pojkläger i Bayern. Där var alla tyskar Hitler-Jugend eller Jungvolk, dvs. rörelsens vargungar. De kom från arbetarstadsdelen Berlin-Neukölln och gick i Kaiser Friedrich Realgymnasium, som året förut ännu hetat Karl Marx Schule. Mina språkstudier kom året därpå att förläggas till en familj i Mecklenburg med klart nazistisk inställning. Innan kriget bröt ut hade jag, i eget tycke, fått en klar åsikt om vad man i fortsättningen kunde vänta av tysk regim. Tredje rikets snabba marsch mot etisk, moralisk och slutligen militär kollaps kantades av arierlagstiftning, brott mot Versaillesfredens bestämmelser, våldtagandet av Österrike och Tjeckoslovakien, Kristallnatten och Förintelsen. Allt detta kom i chockartade vågor men knappast överraskande.

Maj Gullbring, från 1939 min flickvän, senare fästmö och från 1944 min hustru, kom lik

Fig. 1. Sommaren 1937 talade Sune Lindqvist vid avtäckningen av Vendelmonumentet över hövdingar och deras båtgravar. Talet var sakligt. Bombasmer och tyskinspirerad nationalism kan man inte minnas. Scenen återupprepades vid grävsvinseminariet i december på Gotlands nation. Eric Oxenstierna skyddar talaren (Sune Lindqvist) med paraply, eftersom det hållregnade i Vendel. 1939 greps Oxenstierna av nationalsocialistisk hänförelse sedan han i Riga bevittnat tyskbalternas evakuering från Lettland. Sedan anställdes han av Reichskulturkammer och höll åtskilliga arkeologiska föredrag i Tyskland under kriget. — Sune Lindqvist at the inauguration in 1937 of the monument at the church of Vendel. He spoke to the point, without bombasm or German style nationalism.

som jag från borgerlig miljö, hennes liberal, min höger. Hon var mycket intresserad av sitt genom modern judiskt kulturella arv, men hon hade inte i motsats till mig onda aningar. Senare förbjöds hon som »Mischling erster Grad» att passera tysk land- eller luftrum då hon sökte stipendium till Svenska institutet i Rom.

Fornvännen 97 (2002)

Vi tillhörde båda Sune Lindqvists seminarium 1936/37–1940/41. Maj fortsatte i det arkeologisk-museala livet. Jag blev historiker och biblioteksman. Om detta har jag skrivit i min memoarbok *Lärdom för livet*, Stockholm, Atlantis 1999. Det rådde en familjär ton vid seminariet på Gustavianum. Professorn var karismatisk och vänlig. Man förlät honom gärna för att han var en så okoncentrerad föreläsare och en minst sagt svårföljd handledare för nybörjare. Vid postseminarierna löpte talet i skilda riktningar, men aldrig politik. Det är klart att Lindqvist hade sin vetenskapliga grogrund i det kejserliga Tyskland med Berlin-professorn Gustav Kossinna som lärofader. Han och Andreas Lindblom, de så kallade »lindebarnen», var Oscar Montelius favoritelever.

Då nationalsocialismen 1933 tog herraväldet i Tyskland skyggade han nog för dess mörka sidor, men yttrade inte mycket till oss. Han var en efterfrågad föreläsare, men kritiserades man och man emellan då han höll föredrag i det fascistiska samfundet Manhem. Detta är väl känt. Det föreföll som Lindqvist inte var särskilt intresserad av krigets utgång. Vid ett tillfälle kom jag i samtal med Lindqvist och den välkände norrlandsarkeologen Otto B. Santesson. De äldre herrarna var eniga om att efter Frankrikes fall var kriget avgjort och Storbritannien hade bara att göra uppehållande försvar så att man kunde föra över till USA dem som kunde räddas.

Personligen hade jag, och det kunde också gälla Maj, de bästa relationer till vår professor. Han såg vänligt på våra trebetygsuppsatser. Det var svårt att komma honom inpå livet när det gällde ting utanför arkeologin. Ingenting tydde på att han skulle omfattat nazismen i alla dess former.

Jag hade anledning att noga observera rörelser och yttringar under åren 1940–1943 då beredskapen mot ett tyskt anfall ständigt var aktuell. 1941–1943 var jag sekreterare i Uppsalaavdelningen av Nordens Frihet. Samtidigt medverkade jag i Den svenska linjen, DSL, en sammanslutning av högre militärer och akademiker med tyngdpunkt i Stockholm och Uppsala. Dess innersta syfte var att vid tysk ockupation bilda en borgerlig motståndsrörelse.

Kring Nordens Frihet och DSL samlades en rad akademiska lärare med den imponerande professor H.S. Nyberg i spetsen. Jag har klara vittnesbörd om att Gestapo, med dess ivrigt arbetande grenar i Sverige, hade utarbetat omfattande listor rörande dem som omedelbart skulle gripas, givetvis innefattande de nämnda organisationerna. Tyvärr lyckades man i sista stund bränna detta material. Med Tisdagsklubben och dess eldsjäl, grevinnan Amelie Posse-Brazdova, hade jag kontakt. Hon var mycket påpassad av den svenska säkerhetstjänsten. Därför fick också jag min telefon avlyssnad 1942. Man hade nog sina ögon riktade på Sune Lindqvist, men jag tror inte att Statspolisen bedömde honom som en säkerhetsrisk.

Någon storvulen nationalromantik behäftade inte seminariet. Vi gäckade gärna över Goebbelsstyrda Hermann Wirths institut med dess fantasifulla studier över uråldriga storgermanska välden och den heltokiga så kallade Ura-Linda-krönikan, som förde dessa välden tillbaka till istiden.

Äldre och före detta medlemmar, ävensom arkeologiskt intresserade utanför, deltog gärna i seminarierna, särskilt i julmötet »Grävsvinseminariet». Stjärngosse var Holger Arbman. Maj assisterade Arbman under sommaren 1941 under hans utgrävning av Käringsjö mosse i Halland. De var förtrogna. Det kom aldrig fram att han skulle ha haft »bruna» sympatier. Det hade däremot hans tyske kollega Herbert Jankuhn, Hedebyns utgrävare och beskrivare, som vid särskilda tillfällen drog på sig stövlarna och sin SS-uniform med höga gradbeteckningar. Sådant imponerade inte på Arbman. Så länge Arbman levde, var han en nära vän i vår familj.

Sune Lindqvist talade, som sagt, ogärna om kriget. Han blev emellertid märkbart irriterad då jag i april 1940 återkom från vinterkriget i min befattning som stabsofficer i Svenska Frivilligkåren på Sallafronten och berättade följande. Vi ansåg oss ha fått indikationer på att det sovjetiska artilleriet haft tysk expertis som riktade kanonerna mot vår front (Jfr. C.F. Palmstierna, *Bränn dessa brev!*, Stockholm, Bonniers 1973, s. 219). Det var under den tid, augusti

1939–juni 1941, som von Ribbentrop-Molotov-pakten gällde. Stalins massavrättningar av högre militärbefäl och specialister 1936–38 kompenenserades med officerare från paktbrodern.

Åren 1942–1944 under min tjänst i Högkvarteret kunde jag vid tjänstebesök på åtskilliga staber och förband bilda mig en uppfattning om vederbörandes inställning till kriget. Det allmänna intrycket var att officerare vid staber och gardesförband i Stockholm hyste tilltro till en allierad seger, medan motsvarande i landsorten hoppades att tyskarna skulle vinna. Inte tror jag att de, med vissa undantag, önskade ett nazistiskt styrt Sverige. Hoppet var att den tyske kraftkarlen skulle göra mos av den sovjetiske busen. Vad som sedan skulle hända funderade man inte så mycket på.

Den reflexion man kan tillåta sig att göra så här nära 60 år efter Tredje rikets sammanbrott är att det förefaller föga meningsfullt att utforska vem som tyckte vad under dessa upprörda år och försöka placera in detta i något slags nazistiskt-kulturellt sammanhang. Sverige prövades inte som Danmark och Norge. Några kända danska arkeologer som Gudmund Hatt och Mogens Mackeprang dömdes för »unational opræden», medan t.ex. Knud Thorvaldsen var en av ledarna för aktionen »skibssabotaget» 1941 i Köpenhamn, vilket inledde motståndsrörelsen.

I Norge började misshandeln av professor A.W. Brögger då han nekade att överlämna Snartemo-svärdet till Heinrich Himmler. Han hämtade sig aldrig från den långa fångenskapen på Grini. Sigurd Grieg arresterades och satt fängslad intill befrielsen. Arkeologen och konsthistorikern Martin Blindheim fördes till tyskt koncentrationsläger och genomgick svåra lidanden innan han befriades. Sverre Marstrander flydde till Sverige, där han vid sidan av sitt arbete vid SHM utbildade exil-norrmän i den poliskår som avsågs bli insatt vid krigsslutet. Dagfinn Gjessing och konservatorn vid Tromsø museum Harald Egenæs Lund ödelade sina liv genom engagerad anslutning till Vidkun Qvislings Nasjonal samling.

Vem vet vem som i nödens stund blir hjälte, martyr eller förrädare? Trots min ovilja att i detalj debattera i denna sak vill jag till slut anföra

att det varit väl om Bozena Werbart i sina skrifter och Maja Hagerman i sin TV-film lagt sina tydliga fasta fördomar åt sidan och försökt att sätta sig in i en verklighet som var svår och komplicerad för oss som levde då. Kanske hade TV-filmen, intressant i och för sig, därmed blivit

objektivare och bättre. Debatten om nazistisk infiltration i svensk arkeologi hade inte behövt äga rum.

Wilhelm Odelberg

Box 119

SE-178 02 Drottningholm

wilodberg@telia.com